

AN'ANAVIY IJROCHILIKDA G'IJJAK SOZINING O'RNI

Mirzayev Komiljon G'ulomovich

O'zDSMI, Milliy qo'shiqchilik kafedrası professori v.b.

Аннотация:

В данной статье приведены инструкции и рекомендации для исполнителей макама по стилям аккомпанемента и исполнения в гиджаке. На уроке также обсуждаются советы для юных музыкантов.

Ключевые слова: Пение макам, аккомпанемент, гиджак, учебный процесс, качественное образование.

Annotation:

This article provides instructions and recommendations for maqam performers on the styles of accompaniment and performance in gijjak. Tips for young musicians are also discussed during the lesson.

Key words: Makam singing, accompaniment, gijjak, lesson process, quality education.

O'zbek xalq qo'shiqchiligi tarixini o'rganishda milliy va zamonaviy musiqa san'atining hozirgi kunga qadar rivoj va sayqal topayotgani hamda ikkala janrning zamirida yurt faxri va o'zbek xalqining tarixiy ko'rinishlari kuylanayotganligi san'atimizning naqadar yuksakligidan dalolatdir. Har ikkala janr bugungi kunga qadar o'z jilosini yo'qotmay, o'zaro bog'lanib, bir-birini to'ldirib, tinglovchini qalbida yashab kelmoqda.

Tabiiyki, milliy qo'shiqchilik san'ati ham aynan insonning ichki va tashqi dunyosini ohanglar orqali go'zallik va yaxshilikka yo'naltiradi. Ya'ni, kishilarda bo'lishi zarur bo'lgan hislatlar, aynan musiqada ham bo'ladi, jumladan, milliy qo'shiq chiroyli harakat, hushmomilalik-hushohanglik bilan uyg'unlashadi.

Bugungi kunda yurtimizda juda ko'plab sohalarda yangilanishlar, islohotlar va rivojlanishlar kun sayin ortib bormoqda. Xususan ta'lim sohasida ham bir qancha yangi tizimlar va modullar ishga tushirildi. Amalga oshirilayotgan bunday ishlar albatta O'zbekistonning dunyo hamjamiyatida o'z o'rniga ega bo'lishi hamda bilimli va malakali kadrlar yetishtirishga qaratilgan. Bu borada avvalo davlat siyosatining o'rni bilan bir qatorda soha mutaxassislarining izlanishlari, amaliyotdagi tajribalar, yangi zamonaviy bilimlarning o'zlashtirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlangan yangi 2023-yilga "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim" yili deb nom berilishining o'zida insonni e'zozlashga qolaversa talim sohasini yanada takomillashtirishga, ilg'or va

sifatli ta'lim tarbiya berishga asosiy urg'u berilganligi davlatimizda ta'lim sohasiga jiddiy e'tibor qaratilganidan dalolat beradi.

Ma'lumki O'zbekistonda madaniyat va san'at jabhasida ta'lim tizimi ko'p yillik tajribaga asoslangan holda boshlang'ich, o'rta va oliy ta'lim tizimi bo'g'inida tizimli yo'lga qo'yilgan. Bu tizim uzoq yillardan buyon shaklan o'zgarishlarga uchragan bo'lsada, lekin mohiyat va mazmun saqlanib kelmoqda. Ayniqsa so'nggi besh yillikda Maqom san'ati sohasida katta burilishlar ro'y berdi. Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti tashkil etilishi, Raspublika Maqom markazi ochilishi, viloyatlarda ham maqom ansambllari tuzilishi, joylarda maxsus ixtisoslashgan maqom maktablari faoliyat boshlashi fikrimizning yaqqol dalilidir. Bu ta'lim dargohlarida asosiy maqsad etib O'zbek maqomlarining mukammal ijro xususiyatlarini, tub ildizlarini, falsafasini shuningdek, uning ilmiy jihatlarini o'rganib, tinglovchilarga milliy musiqamizning nodir na'munalarini taqdim etib borishdir. Bu orqali o'zbek xalqining o'ziga hos milliy, madaniy ko'rinishini ochib berishdan iborat.

Maqomlar o'z tarkibiga nihoyatda betakror kuy va ashulalarni jo etgab bo'lib, biri biriga o'xshamas ohanglar inson ruhiyatini oziqlantiradi. Mana necha ming yillarki bu asarlarni ijro etishda inson ovozi hamda turli milliy sozlardan foydalanib kelinmoqda.

Yuqorida keltirib o'tgan ta'lim muassasalari bilan birgalikda O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida ham bugungi kunda an'anaviy ijrochilik, an'anaviy xonandalik va ansambl sinflari ijrochilarini tayyorlashda katta hissa qo'shib kelmoqda. Bu murakkab san'at turi ta'lim oluvchilarga ustoz shogird an'analari, maxsus o'quv rejalar, qolaversa zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatilib kelinmoqda. Bu faoliyatda xonandalarga va sozandalarga dars davomida jo'rnavozlik qilish uzoq yillardan buyon saqlanib kelingan. Lekin ming afsuslar bo'lsinki jo'rnavozlik ko'nikmasini o'rgatishga qaratilgan maxsus ta'lim aynan an'anaviy ijrochilik yo'nalishida tizimli yo'lga qo'yilmagan. Jo'rnavozlik kasbi zaxira o'rin sifatida saqlanib qolgan va ayni damda bu yo'nalish faqatgina sozandalarning yillar mobaynida orttirgan tajribasi va ko'nikmasi o'laroq ravnaq topmoqda.

Ushbu maqolada biz maqom xonandalariga jo'rnavozlik qilish bo'yicha tajribalardan kelib chiqib, jo'rnavozlik sohasida faoliyat olib borayotgan mutaxassislariga ko'rsatma va tavsfiyalar berishga xarakat qilamiz.

Bilamizki, maqom ta'limoti yo'lga qo'yilgan barcha ta'lim muassasalarida maqom xonandaligi sinfida dars jarayonini o'qituvchi, o'quvchi (talaba) hamda bir yoki ikki nafar jo'rnavoz ko'rinishida tashkil etiladi. Bunda albatta inson ovoziga eng yaqin soz g'ijjak sozida jo'rnavozlik misolida keltirib o'tamiz.

Ta'lim berishda jo'rnavoz sozandalar (kontsertmeyster) muhim o'rin tutadi. Jo'rnavoz sozanda ham qo'shiqchi singari ijrochidir. Jo'rnavozning vazifasi talaba bilan birgalikda asar mohiyatini ochib berish va u bilan birgalikda bir-birini to'ldirishdan iborat.

Xonandaga jo‘rnavozlik qilish sozandadan katta bilim, texnik mahorat va tajriba talab etadi. Bu ko‘nikmalarga ega bo‘lgan jo‘rnavoz ish jarayonida o‘qituvchining dars jarayonidagi mashaqqatini kamaytiradi va darsning sifatli o‘tishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. “Jo‘rnavoz sozanda ish jarayonida quyidagi muhim jihatlarga ega bo‘lishi lozim;

Barcha maqom parda tovushqatorlarini amaliy va nazariy bilishi;

Maqom usullarini yod bilish va his qilish;

Asar tarkibiy qismini ajrata olishi, namudlarni yod bilishi;

Ashula matnini yod bilish va xirgoyi eta olish;

Erkak va ayol xonandalar ovoz diapazonini bilish;”¹ kabi birlamchi bilim ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim.

O‘quvchiga yoki talabaga birlamchi dars jarayoni o‘tib bo‘lingandan so‘ng asar bevosita jo‘rnavoz bilan ishlash jarayonida kamchiliklar bartaraf etiladi, asar sayqallanadi. Xonandalik amaliyoti ijrochining texnikasi, idroki, bilim va talqin etish, badiha va xotira kabi kasbiy unsurlarini doimo rivojlantirib boradi. Ayniqsa, jo‘rovozkilik amalida bu xususiyatlar yanada keskin tus olib ijro mahoratini o‘sishiga hamda tafakkurining rivojiga ta‘sir etadi.

Jo‘rovozkilik san‘ati xonandadan nafaqat shaxsiy ijroviy unsurlar, balki hamnafasining barcha xususiyatlarini o‘zlashtirishi va mutanosib holda talqin etishga o‘rgatadi. Bunda eng asosiy mezonlar hamnafaslarning ruhiy holati, nafas mezonlari, asarni bilish darajasi, ijro uslubini o‘rganilishi, milliy qochirim va bezaklarni, shu bilan birga asar dinamik tuzilmalarini tushunish-idroklash mezonlarining mutanosibligini saqlash bilan xarakterlanadi.

Shu bois xonandalikdagi kuylash mezonlari har bir ovoz sohibidan yuqorida keltirilgan umummusiqiy jihatlarga ega bo‘lish, bilish va rivojlantirishni talab etadi. Xonandalik kasbiga bunday munosabatlarning pirovardida sog‘lom, tarbiyali, toza, bilimdon va mohir kasb egasi bo‘lish muqarrar.

Bu jarayonda sozanda kamonni asar matnidagi so‘zlarning bo‘g‘inlariga parallel ravishda tortishi, xonanda nafasini sezib ijro etishi darkor. Ayniqsa so‘zdagi urg‘u tushgan xarflarni kamon yordamida bo‘rttirib turish xonandaga ijro davomida yordam berib boradi. Usul va soz ohangi bir biriga juda mutanosib kelishi kerakki, ijro etilayotgan asarning dinamikasi, sozanda va xonanda o‘rtasidagi jarayon bir biriga xalaqit bermasligi lozim. Ashulaning yuqori oktavalarda yangrovchi avj qismlarida g‘ijjakchi jo‘rnavoz aksincha pastgi oktavalarda jo‘r bo‘lib yurishi juda axamiyatli. Kamon tortish san‘ati g‘ijjakchida yakka va jo‘rnavozlikda alohida yondashuv talab etadi. Shuning uchun bu jarayonlarni sozandalar to‘g‘ri talqin etishlari lozim. Kuy ashulaning tasirchanligini oshiradi. Tinglovchiga ashula ma‘nolarini anglashda, madaniy dam olishida katta rol o‘ynaydi. Eng asosiysi xonandaning usul va pardada ravon yurishini taminlaydi. Ijro jarayonida sozlarning jo‘r bo‘lishi qadim-qadimdan kelayotgan an‘ana bo‘lib, bu xaqida o‘tmish musiqashunos olimlar shunday deb

¹ O‘zbekiston xalq artisti Abduxoshim Ismoilov bilan suhbatdan.

yoʻzishgan. “Bizda “Shashmaqom”dan birtasi chalinmoqchi boʻlgʻanda majlisning tubandagi yoʻsinda borishi lozim koʻrilgandir: ikki tanbur, bir dutor, yoxud ikki tanbur bilan bir qobuz (qobuz boʻlmagʻanda uchinchi tanbur kamoncha bilan chalinadir), ikki yo uch xofiz oʻtiradirlar, cholgʻular ishga kirishadir. Bir kishi “chirmanda” (doira-daf) bilan usul saqlaydir.”²

Abdurauf Fitratning yuqoridagi fikrlarida soz va ovozning ijro qoidalari aks etgan. Sozlarning yakka va birgalikdagi xonanda ovozigʻa joʻr boʻlishdagi nozik xususiyatlarini chuqur oʻrgangan. Hozirgi kunda ham amaliyotda buni koʻrish mumkin. Yakka xonandaga agar boshqa sozlar boʻlmagan taqdirda tanbur sozi eng qulay joʻrnavozlik qila olish imkoni boʻladi. Shuning uchun qadimdan xofizlar tanbur chalishni yaxshi oʻzlashtirishgan. Qolaversa musiqiy olim kamonli cholgʻular qoʻbiz (hozirda gʻijjak) va sato cholgʻusiga ishora qilgan. Bu holatda sozlarning soni ortganda, yaʼni ansambl holatiga kelgandagi koʻrsatmalari aks etgan. Bugunga kelib esa bu cholgʻularning soni yanada kengaydi. Ijro imkoniyatlar oshdi. Dasturlar boyidi. Endilikda bu jarayonlarni yanada rivojlantirish, nazariy asoslarini oʻrganish ustuvor vazifalardan biri boʻlib qolmoqda.

Shunday ekan ijrochilik sohasida hali qilinishi kerak boʻlgʻan vazifalar bisyor. Bu vazifalarni ijodiy jarayonda aniqlab, ularni bartaraf etish, eng asosiysi maqom sanʼatini yanada rivojlantirish orqali oʻsib kelayotgan yosh avlodni madaniyatimiz, maʼnaviyatimiz, milliy qadryatlarimiz va milliy ohanglarimiz ruhida tarbiyalashdan iborat.

Yoshlarni maʼnaviy merosning doimiy taʼsiri vositasida tarbiyalash zamon talabidir. Xulosa qilib shuni aytish kerakki, musiqa merosimiz xazinasidagi turli janrga mansub asarlar oʻz milliy xususiyatlarini saqlagan holda zamon bilan hamnafas boʻlib yashamoqda. Musiqa va sanʼat bilim yurtlari mutaxassislik fanlari darslarida xalq ogʻzaki professional sanʼati namunalari bilan tanishtirib borish talabalarda maʼnaviy merosga samimiy muhabbat uygʻotadi, yoshlarni xalq qoʻshiqlarini sevish, ajdodlarimiz ideallari kuylangan barhayot misralarni qadrlashga oʻrgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Matyoqubov O. Ogʻzaki anʼanadagi professional musiqa asoslariga kirish. Toshkent 1983.
2. Fitrat “Oʻzbek klassik musiqasi va uning tarixi” -T.: “Fan” nashriyoti, 1993.
3. Toshmuhamedov M. Gʻijjak darsligi. T., 1995.
4. Rajabov I. Maqomlar. Toshkent-2006.
5. Begmatov S., Matyoqubov M. Oʻzbek anʼnaviy cholgʻulari Toshkent-2006.

² A.Fitrat. “Oʻzbek klassik musiqasi va uning tarixi” -T.: “Fan” nashriyoti, 1993.

6. Mulla Bekjon Raxmom o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda "Xorazm musiqiy tarixchasi" T., "Mumtoz so'z", 2014.
7. Qodirov N. G'ijjak ijrochiligida mahalliy uslublar. 2016.
8. Azizboyev. S. An'anaviy cholg'u ijrochiligi. "Navro'z" nashriyoti. Toshkent-2019.